

І.І. ДУДНІКОВА (зав. кафедри екології, доцент)
Європейський університет, Київ
E-mail: ecology@kyiv.e-u.in.ua

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Розглядається формування системи рекреаційного природокористування, його соціально-економічна суть; відзначається, що проблеми рекреаційного природокористування пов'язані з процесом відновлення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини, які забезпечуються системою заходів; аналізуються функції рекреації - медико-біологічна; соціально-культурна; економічна; рекреаційне природокористування розглядається як єдність таких процесів, як організація рекреації населення з використанням природних ресурсів і передбачення змін стану оточуючого середовища

Ключові слова: рекреаційне природокористування, відновлення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини, функції рекреації, заходи рекреації, організація рекреації населення, природні ресурси

Формування системи рекреаційного природокористування є об'єктивним наслідком зростаючих потреб суспільства в рекреації. При розгляді рекреаційного природокористування необхідно перш за все визначити соціально-економічну суть рекреації, її місце і роль у розвитку суспільства. Для сучасного етапу суспільного розвитку характерне зростання ролі рекреації в процесі відновлення сил людини. Термін "рекреація" є сукупністю етимологічних значень: *recreatio* (лат.) - відновлення; *rescreation* (франц.) - розвага, відпочинок, зміна дій, яка виключає трудову діяльність і характеризує простір, пов'язаний з цими діями. Отже, поняття "рекреація" характеризує не тільки процес і заходи щодо відновлення сил людини, але і той простір, в якому це відбувається. Це той випадок, коли сукупність етимологічних значень терміна досить повно визначає суть явища і процесу [1].

Рекреація - це процес відновлення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини, який забезпечується системою заходів і здійснюється у вільний від роботи час на спеціалізованих територіях. Таке визначення підкреслює відновлювальну функцію рекреації. Зміни як в матеріально-технічній базі і організації виробництва, так і в соціальній сфері сучасного суспільства, безумовно, вплинули на соціально-економічну роль рекреації в процесі суспільного відновлення. Сьогодні вона впливає не тільки на відновлення робочої сили, але і на людину в цілому. Відновлення робочої сили охоплює комплекс суспільних відносин, пов'язаних з головною відновлювальною силою - людиною. Тому кожна суспільно-економічна формація характеризується своїми, тільки їй властивими закономірностями і особливостями відновлення робочої сили [2].

На початку становлення і розвитку капіталізму надлишок і дешевизна

робочої сили, нескладність виробничих процесів і низький рівень соціальних потреб позбавляли працедавців від необхідності займатися проблемами рекреації. Умови виробництва були такі, що економічна "цінність" життя працівника була мізерною. Цінністю для власника були машини, які масово заміщували живу робочу силу. Основним фактором, який визначає підвищення ролі рекреації, перетворює її в сучасних умовах в один з найважливіших компонентів відновлення робочої сили, є науково-технічна революція. Вона веде до ускладнення виробництва в цілому і його окремих технологічних процесів, до різкого зростання в ньому значення робочої сили [3]. Одночасно із зміною елементів виробництва зростають вимоги до робітника: рівня його загальної освіти і професійної підготовки, кваліфікації, фізичного стану і здатності швидко адаптуватися до мінливих умов виробництва. Кожна конкретна стадія суспільного розвитку характеризується певним рівнем потреб працівників, без задоволення яких неможливе нормальне відновлення їх робочої сили. Чим вищий рівень розвитку виробничих сил, тим вищий культурний рівень суспільства, рівень потреб його членів і складніша їх структура. Науково-технічний прогрес змінює характер життєдіяльності людини. Поступово скорочуються фізичні і відносно збільшуються розумові і нервово-психічні затрати праці в міру зростання її складності і напруженості. Поділ праці і її спеціалізація, конвеєризація, поділ операцій і їх монотонність викликають нервову втому, яку зняти набагато важче, ніж втому від фізичних навантажень. В міру зростання цін на новітні машини, обладнання зростає вартість виробленої продукції. Отже, підвищується можливий збиток у випадку прорахунків і помилок, що визначає високу відповідальність кожного працівника і накладає на нього додаткові нервово-психічні навантаження. Тому значно підвищуються вимоги не тільки до фізичної форми робочої сили і її стійкості до нервово-психічних навантажень, але і до своєчасного відновлення здатності до праці для забезпечення безперервного і ефективного виробничого процесу [4]. В умовах сучасного виробництва збільшуються затрати людських сил і змінюється їх структура. Водночас процеси відновлення життєвих сил носять традиційний екстенсивний характер і пов'язані з уявленням про спокій як найкращу форму відпочинку. Різке співвідношення цих тісно пов'язаних процесів життєдіяльності людини - затрат сил і їх відновлення - приводить до негативних наслідків: росту захворювань, особливо хронічних, погіршення параметрів здоров'я у дітей і підлітків, зниження темпів росту середньої тривалості життя. Оскільки все це відбувається на фоні значних досягнень медичної науки і техніки, багато дослідників помилково і стверджують, що єдина причина погіршення здоров'я - погіршення стану природного середовища. Не виключаючи і впливу цього фактора, причина погіршення здоров'я і населення, а відповідно, і великих втрат праці вбачається у зміні характеру його життєдіяльності, в створеному дисбалансі між характером затрат сил людини і їх відновленням. В цих умовах процес відновлення робочої сили І може бути забезпечений тільки в результаті росту споживання І неречових

благ - послуг сфери відпочинку і оздоровлення. І Відпочинок стає найважливішим елементом вартості життєвих засобів, які споживаються робітником [5].

Відновлення нервово-психічної енергії, на відміну від фізичної, - процес складніший і вимагає специфічних форм і способів. Сучасні умови праці визначають необхідність не тільки тривалішого відпочинку, але і переходу до активних його форм з Використанням природних умов і ресурсів. Такий вид відновлюваної діяльності відповідає рекреаційному. Підвищення ролі рекреації в значній мірі визначається зростанням урбанізації, яка нерозривно пов'язана з концентрацією виробництва і розвитком виробничих сил. Урбанізація - це перш за все зростання міського населення, виникнення міст-гігантів і міських агломерацій [6].

Складні умови проживання в сучасному місті з високою концентрацією підприємств, забрудненою атмосферою, шумом, інтенсивним пересуванням транспортних засобів підвищують фактор ризику захворюваності і сповільнюють процес відновлення сил людини. Наприклад, гіпертонічна хвороба частіше зустрічається в містах зі швидким темпом життя, шумом та іншими негативними моментами, яких немає в сільській місцевості. Активний відпочинок (туризм) може знижувати рівень захворювань на найнебезпечніші серцево-судинні хвороби майже наполовину. Не набагато менша його дія в попередженні психічних розладів. Захворювання органів дихання зменшуються майже на 40%, нервів і кістково-м'язової системи - майже на 30%, органів травлення - більше як на 20% [7]. Багаторічні дослідження показують, що в перший місяць після активного відпочинку відновлюваність праці зростає на 15-25%, в подальшому вона знижується і через 4-8 місяців досягає попереднього (до відпочинку) рівня. Це означає, що Середньорічний приріст продуктивності праці в результаті активного відпочинку, який базується на широкому використанні Природних та історико-культурних рекреаційних ресурсів, знаходиться на рівні 3%. Наведені дані наочно характеризують роль рекреації як інтенсивного фактора відновлення робочої сили. Якщо ж врахувати вплив рекреації на зростання культурного рівня працівників і всебічний розвиток особистості, то її значення незмінно зростає [8].

Узагальнюючи все вищесказане, можна поділити функції рекреації на 3 основні групи: 1) медико-біологічну; 2) соціально-культурну; 3) економічну [9].

Медико-біологічна функція полягає в санаторно-курортному лікуванні й оздоровленні. Оздоровлення з допомогою туризму - один з шляхів вирішення проблеми зняття виробничої і невиробничої психологічної втоми людини. Соціально-культурна функція - це провідна функція рекреації. Культурні, або духовні потреби - це потреби пізнання в найширшому розумінні, пізнання навколишнього світу і свого місця в ньому. Економічна функція рекреації полягає у відновленні робочої сили працівників. Природокористування - це основна форма взаємодії суспільства і природного середовища, яка реалізується через систему заходів, Соціально-економічні проблеми рекреаційного природокористування

спрямованих на освоєння, використання, перетворення, відновлення і охорону природних ресурсів, і відображає зв'язки між виробництвом, населенням і оточуючим середовищем. В процесі рекреації природа виступає одним з провідних факторів відпочинку і оздоровлення, відновлення фізичних і нервово-психічних сил людини. Історична закономірність взаємодії суспільства і природи проявляється в розширенні впливу людини на природу при зростанні темпів економічного розвитку і усвідомленні необхідності збереження природного середовища при зростаючому значенні його рекреаційної функції [10].

В умовах екстенсивної та інтенсивної взаємодії суспільства і природи, зростання потреб суспільства в рекреації виникає об'єктивна необхідність в планомірному використанні природних багатств для задоволення потреб, тобто в організації особливого виду природокористування - рекреаційного.

Рекреаційне природокористування має три основні функції: соціальну, економічну і природоохоронну. Соціальна функція рекреаційного природокористування - це задоволення специфічних потреб населення у відпочинку, оздоровленні, спілкуванні з природою, що сприяє зміцненню фізичного і розумового здоров'я суспільства. Економічна функція полягає, головним чином, у відновленні робочої сили. Завдяки рекреації підвищується працездатність, збільшується фонд робочого часу, що сприяє зростанню продуктивності праці. До економічної функції належать також розширення сфери застосування праці і прискорений розвиток соціальної і виробничої інфраструктури на територіях інтенсивного рекреаційного природокористування. Природоохоронна функція полягає в попередженні деградації природних рекреаційних комплексів під впливом антропогенної діяльності, в тому числі і рекреаційної. Методично рекреаційне природокористування слід розглядати як єдність таких процесів, як організація рекреації населення з використанням природних ресурсів і умов, передбачення змін стану оточуючого середовища під впливом рекреаційної діяльності, задоволення потреб населення в природних рекреаційних ресурсах і відновлення робочої сили. Як правило, в територіально-виробничому комплексі визначальним і первинним його елементом є виробнича структура [11]. Невиробнича сфера забезпечує умови існування і функціонування виробничої і є ніби вторинною. Лише в тих випадках, коли регіон має рекреаційну спеціалізацію, невиннича сфера стає первинним фактором, який визначає умови розвитку виробничої сфери. В такому випадку виникає необхідність у створенні нових форм кооперування підприємств і організацій в рамках єдиного територіального комплексу з метою максимального і ефективного надання рекреаційних послуг. Однією з них є територіально-рекреаційний комплекс (ТРК). Він характеризується єдиною територією, яка має значний рекреаційний потенціал, сукупність рекреаційних установ, з тісними виробничими зв'язками, єдністю організаційних форм правління, які забезпечують ефективне використання природних рекреаційних ресурсів і соціально-економічних умов, що склалися на даній території [12].

Хоча зовні проблема рекреаційного природокористування поширюється лише на об'єкти природи, які можуть використовуватись з метою рекреації, в дійсності вона охоплює також широке коло об'єктів антропогенного походження, які впливають на ефективність освоєння, використання, відновлення і охорони цих ресурсів. Сукупність таких об'єктів в регіоні утворює територіально-рекреаційний комплекс. Таким чином, рекреаційне природокористування має регіональну локалізацію і може розглядатися як елемент регіональної економічної і соціальної політики. Тому в якості об'єкта рекреаційного природокористування в умовах його інтенсифікації слід розглядати ТРК ТРК має складну внутрішню структуру і значні зовнішні зв'язки. Внутрішня структура комплексу визначається рівнем розвитку матеріально-технічної бази галузей рекреаційної спеціалізації, виробничої і соціальної інфраструктур, станом навколишнього середовища, наявністю трудових ресурсів, характером розселення населення в рекреаційних районах [13]. Зовнішні зв'язки комплексу визначаються соціально-економічними умовами комплексоутворення, такими як транспортно-географічне положення комплексу, зв'язок з внутрішніми пунктами матеріально-технічного і продовольчого постачання, розташуванням відносно зон, з яких в пікові сезони може бути залучена додаткова робоча сила. Природні рекреаційні ресурси - незамінна умова розвитку рекреації. Тому раціональне їх використання, відновлення та охорона є одним з важливих завдань. Слід підкреслити, що рекреаційне природокористування, викликає необхідність охорони і відновлення не тільки природних ресурсів, але і природних умов, які становлять середовище існування людей [14].

Всі галузі, підгалузі, види виробництв, які є джерелами можливих забруднень і порушень, рівноваги навколишнього середовища, несумісні з рекреаційною діяльністю, їх не можна розміщувати в районах з інтенсивною рекреацією. Досить типова проблема розвитку рекреаційної галузі в регіоні, де рекреаційні ресурси межують з корисними копалинами і добування останніх без нанесення шкоди рекреаційним ресурсам неможливе. Таке становище склалось, наприклад, в одному з районів Прикарпаття. Унікальні родовища мінеральних вод розміщені поряд з покладами нафти. За оцінками вчених, місця залягання лікувальних мінеральних вод у цьому районі не мають аналогів в країні, однак нафтові джерела, не такі унікальні, уже заплановані в експлуатацію. Це свідчить про те, що відсутній підхід при вирішенні проблеми розвитку галузей в регіоні і не враховується порівняльна соціально-економічна ефективність використання тих чи інших ресурсів. Проблема раціонального прирєодокористування полягає в забезпеченні всебічного й елективного використання, відновлення і збереження природних умов і ресурсів рекреації з врахуванням об'єктивно існуючих потреб. Для її вирішення потрібно глибоко і всебічно обґрунтувати наукові і практичні заходи, які б планомірно забезпечили і цілеспрямовано управляли розвитком рекреаційного природокористування. Теоретичною основою комплексного вивчення і вирішення цієї проблеми

Соціально-економічні проблеми рекреаційного природокористування

служить системний підхід, який дозволяє аналізувати і впорядкувати цілі функціонування тих чи інших систем, встановлювати відповідність між метою, можливостями вирішення проблеми і необхідними для цього ресурсами [15].

Система рекреаційного природокористування визначена як новий об'єкт суспільно-географічних досліджень, що відрізняється постійним ускладненням галузевої, функціональної та територіальної структури і зростанням ролі в суспільній організації території країн і регіонів. Актуальним завданням сучасного і перспективного розвитку теорії і практики РП визнано обґрунтування та реалізацію конструктивних моделей збалансованого (сталого) регіонального розвитку РП, цільова настанова яких складається в досягненні збалансованості соціальних, економічних і екологічних інтересів, ефективному використанні природно-рекреаційного потенціалу і збереженні оптимальної якості рекреаційного середовища для майбутніх поколінь [16]. Концепція збалансованого розвитку РП повинна спиратися на наукові результати, отримані в ході реалізації інтегративно-географічного підходу (ІГП) до вивчення системи РП як мотиваційного, ресурсного, процесного, територіально-ситуаційного і прогнозно-конструктивного підходів. В циклі управління регіональним РП необхідно використовувати релевантну географічну інформацію. Як доведено вченими, картографічне моделювання визнано провідним методом у суспільно-географічних дослідженнях РП. Концепцію збалансованого розвитку РП доцільно опрацьовувати на основі комплексної картографічної моделі регіонального РП [17].

Список використаної літератури

1. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії. – К.: «Палітра», 1997. – 130 с.
2. Безуглий В.В. Козинець С.В. Регіональна економічна та соціальна географія світу: Посібник. – К.: Вид. центр «Академія», 2003. – 688 с.
3. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 395 с.
4. Буркинский Б.В. Экономико-экологические основы регионального природопользования и развития/ Б.В.Буркинский, В.Н.Степанов, С.К.Харичков; НАН Украины; Ин-т проблем рынка и эколого-экономических исследований.- Одесса: Фенікс, 2005.-576с.
5. Васильева И.Г. США: государство, капитал и рекреационные ресурсы / Ин-т США и Канады.- М.: Наука, 2001.- 150с.
6. Веденин Ю.А. Динамика территориальных рекреационных систем. – М.: МГУ, 1981. – 180 с.
7. Веклич О. Економічний механізм природокористування: аналіз дієвості / Економіка України.- 2003.-№10.- с.62-70.
8. Геєць В.М. Соціогуманітарні складові перспектив переходу до соціально орієнтованої економіки в Україні / Економіка України.- 200.- №2.-С.4.
9. Гайдукевич Л.П. География международного туризма. Страны СНГ и Балтии. Уч.пособие. – Мн.: Аверсэв, 2004.- 252 с.
10. Ердаuletov С.Р. Основы географии туризма: Уч. пособие. – Алма-Ата: Изд-во КазГУ. 1991. –172 с.

11. Лукьянова Л.И. Рекреационные комплексы: Уч. пособие. – К.: Вища школа, 2004. – 364 с.
12. Методология оценки рекреационных территорий / В.Ф. Данильчук, Г.М. Алейникова, А.Я. Бовсуновская, С.Н. Голубничая. – Донецк: ДИТБ, 2003. – 197 с.
13. Николаенко Д.В. Рекреационная география: Уч. пособие. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 208 с.
14. Николаенко Д.В., Николаенко Т.В. Введение в рекреационную географию. – Харьков: Международный славянский ун-т, 1998. – 193 с.
15. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / НАН України, Ін-т екон. прогнозування; За ред. Б.С.Кваснюка.- Х.:Форт, 2003.- 424с
16. Теоретические основы рекреационной географии / Отв. ред. В.С. Преображенский. – М.: Наука, 1975. – 224 с.
17. Теория рекреалогии и рекреационной географии. – М.: Наука, 1992. – 178 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Beydyk O.O. Glossary Directory of geography tourism rekreology and recreational geography. - K.: "Palette", 1997. - 130 p.
2. Bezugly V. S. Kozinets Regional economic and social geography of the world: A Guide. - K.. View. center "Academy", 2003. - 688 p.
3. Beydyk O.O. Recreation and tourism resources of Ukraine: Methodology and methods of analysis, terminology, zoning. Monograph. - K. publishing center "Kyiv University," 2001. - 395 p.
4. Burkinsky B.V. Economic and environmental pillars of Environmental Management and Development / B.V.Burkinsky, V.N.Stepanov, S.K.Harichkov, NASU Institute of Market Problems and environmental-economic studies. - Odessa: Feniks, 2005.- 576 p .
5. Vasilyeva I.G. USA: The State, Capital and recreational resources / Institute of USA and Canada. - IG Moscow: Nauka, 2001. – 150p.
6. Vedenin Y.A. Dynamics of territorial recreation systems. - Moscow: Moscow State University, 1981. - 180 p.
7. Veklich A. The economic mechanism of nature: an analysis of the effectiveness / Ekonoimka Ukraine. - 2003. - № 10. - P.62-70.
8. Heyets V.M. 8.Heyets V.M. Socio-Humanitarian components prospects of transition to socially oriented economy in Ukraine / Ukraine's economy. - 200. - № 2.-P.4.
- 9.Gaydukevich L.P. This international tourism. The countries of the Union and the Baltic States nezavisimih. Textbook. - Mn.: Aversev, 2004. – 252 p.
10. Erdavletov S.R. Basics of tourism geography: the manual. - Alma-Ata Acad KazGU. 1991. -172 p.
11. Lukyanov L.I. Recreational complexes: the manual. - K.: Vishcha School, 2004. - 364 p.
12. Methodology to assess the recreational areas / V.F .Danilchuk, G.M. Aleynikov, A. Bovsunovskaya, S.N. Golubnichaya. - Donetsk: DITB, 2003. - 197 p.
13. Nikolaenko D.V. Recreational geography: Ouch. allowance. - Moscow: Publishing Center Humanitarian VLADOS, 2001. – 208 p.
14. Nikolaenko DV, TV Nikolaenko Introduction to recreation geography. - Kharkov: International Slavic University, 1998. - 193 p.
15. The role of the state in the long-term growth / National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Economics. Forecasting Edited. B.Y.Kvasnyuka. - H. Fort, 2003. – 424 p.
16. Theoretical basis of recreational geography / Ed. Ed. V.S. Transfiguration. - Moscow: science, 1975. – 224 p.
17. Recreational theory and recreational geography. - Moscow: Science, 1992. - 178 p.

И.И. ДУДНИКОВА

Европейский университет, Киев

E-mail: ecology@kyiv.e-u.in.ua

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РЕКРЕАЦИОННОГО ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ

Рассматривается формирование системы рекреационного природопользования, его социально-экономическая сущность; отмечается, что проблемы рекреационного природопользования связаны с процессом возобновления физических, духовных и нервно-психических сил человека, которые обеспечиваются системой мероприятий; анализируются функции рекреации – медико-биологическая, социально-культурная, экономическая; рекреационное природопользование рассматривается как единство таких процессов, как организация рекреации населения с использованием природных ресурсов и предвидения изменений положения окружающей среды

Ключевые слова: рекреационное природопользование, возобновление физических, духовных и нервно-психических сил человека, функции рекреации, мероприятия рекреации, организация рекреации населения, природные ресурсы

I.DUDNIKOVA

European University, Kiev

E-mail: ecology@kyiv.e-u.in.ua

SOCIO-ECONOMIC PROBLEMS RECREATIONAL NATURE

The formation of a recreational nature, its socio-economic nature, noting that the issue of recreational nature associated with the process of renewal of the physical, spiritual and neuropsychiatric powers of man, which are provided by the system events; analyzes the functions of recreation - biomedical, socio-cultural, economic, recreational nature is seen as a unity of processes such as the organization of public recreation with natural resources and anticipate changes in the position of the environment

Key words: recreational nature, renewal of physical, spiritual and mental strength of neuro-man function of recreation, recreational activities, the organization of public recreation, natural resources.

Стаття надійшла до редколегії 23.12.12

Прийнята до друку 28.12.12